

Oblikovanje ženskog identiteta u Muzeju bezuvjetne predaje i Ministarstvu boli D. Ugrešić

Gažić, Tesa

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:784929>

Rights / Prava: [In copyright](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2022-10-04**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Sveučilišni diplomski studij Mađarski jezik i književnost, komunikološki smjer i
hrvatski jezik i književnost, nastavnički smjer

Tesa Gažić

Oblikovanje ženskog identiteta u *Muzeju bezuvjetne predaje* i

Ministarstvu boli D. Ugrešić

Diplomski rad

izv.prof.dr.sc. Kristina Peternai Andrić

Osijek, 2018.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za hrvatski jezik i književnost/Katedra za teoriju književnosti i svjetsku
književnost

Diplomski studij Hrvatskoga jezika i književnosti (nastavnički smjer) i
Mađarskoga jezika i književnosti (komunikološki smjer)

Tesa Gažić

**Oblikovanje ženskog identiteta u *Muzeju bezuvjetne predaje* i
*Ministarstvu boli D. Ugrešić***

Diplomski rad

Humanističke znanosti, filologija, teorija i povijest književnosti

izv.prof.dr.sc. Kristina Peternai Andrić

Osijek, 2018.

Sadržaj

1. UVOD	1
2. IDENTITET	2
2.1. TEORIJSKE POSTAVKE O IDENTITETU	3
2.2. EGZIL KAO RASCJEP IDENTITETA.....	5
3. KNJIŽEVNA RECEPCIJA DUBRAVKE UGREŠIĆ	6
4. MUZEJ BEZUVJETNE PREDAJE.....	8
4.1. JEZIK.....	10
4.2. PAMĆENJE.....	11
4.3. ODNOS MUŠKARAC-ŽENA.....	13
4.4. ODNOS MAJKA-KĆI	15
4.5. TJELESNOST	16
4.6. EGZIL.....	17
5. MINISTARSTVO BOLI.....	19
5.1. JEZIK.....	21
5.2. NACIONALNI IDENTITET	22
5.3. RAT	24
5.4. ODNOS MAJKA-KĆI	26
5.5. TJELESNOST	27
5.6. EGZIL.....	29
6. ZAKLJUČAK	32
7. LITERATURA.....	33
7.1. Predmetna literatura.....	33
7.2. Stručna literatura.....	33

Sažetak

Diplomski rad bavi se analizom oblikovanja ženskog identiteta u romanima *Muzej bezuvjetne predaje* i *Ministarstvo boli* književnice Dubravke Ugrešić. Budući da je važan kontekst i vrijeme nastanka tih dvaju romana, a isto tako i književni put autorice, iznosi se kratki prikaz recepcije Dubravke Ugrešić, kako u hrvatskoj tako i u stranoj literaturi. Naglasak je rada na velikom utjecaju egzila na konstruiranje identiteta u periodu poslijeratne traume. U svrhu razumljivije analize, prije svega se definiraju i objašnjavaju pojmovi identiteta i egzila te se navode temeljne teorijske postavke o identitetu, pri čemu se postavlja pitanje je li identitet nešto što nam je dano ili se on oblikuje kroz životno iskustvo. Pokušava se pronaći odgovor na pitanje koji sve elementi utječu na oblikovanje subjekata, odnosno pripovjedačica. Analizi se pristupa postupno te se za svako djelo redom navode elementi koji imaju ulogu u uspostavi identiteta ili oni koji u određenom trenutku dovode do njegove dekonstrukcije. Materinji se jezik pritom pokazuje kao nezaobilazna zajednička trauma svih egzilanata, a pitanje jezika povlači za sobom i pitanje nacionalnog identiteta. Uvođenjem pojma jugonostalgije, Dubravka Ugrešić u svojim djelima daje prostor i uložiti pamćenja, a isto tako i rata koji ostavlja snažan trag na sve likove romana. Identitet pripovjedačica oblikuje se i kroz odnose što ih uspostavljaju s drugima. Veliku ulogu pritom igra odnos s majkom, no nisu manje važni niti emocionalni i fizički odnosi s muškarcima prisutnima u njihovom životu. Problemi tijela i tjelesnosti također pridonose oblikovanju subjekta, koji se u *Muzeju bezuvjetne predaje* i *Ministarstvo boli* prikazuju kao osobna frustracija ili kao sredstvo ublažavanja psihičke boli.

KLJUČNE RIJEČI: *Muzej bezuvjetne predaje*, *Ministarstvo boli*, identitet, egzil, subjekt

1. UVOD

Svrha ovoga rada je prikazati oblikovanje ženskog identiteta u romanima *Muzej bezuvjetne predaje* i *Ministarstvo boli* književnice Dubravke Ugrešić. Ono što omogućuje komparativnu analizu ovih dvaju romana prije svega je naglašenost utjecaja egzila na konstruiranje identiteta u periodu poslijeratne traume. Pokušavaju se pronaći odgovori na pitanja koji sve elementi utječu na konstruiranje individualnog identiteta subjekta, odnosno pripovjedačice te na koji način egzil dovodi do rascjepa identiteta. Poseban se naglasak pritom stavlja na unutrašnje stanje subjekta koje se javlja kao posljedica ratnih stanja i raspada Jugoslavije. Subjekti u oba romana gube unutarnji orijentir te dolazi do promjena u identitetima i njihovih prekrajanja. Prvi dio rada odnosi se na književnu recepciju Dubravke Ugrešić, prije svega u pogledu djela *Muzej bezuvjetne predaje* i *Ministarstvo boli*, kako u domaćoj tako i u stranoj literaturi. Nakon toga slijedi poglavlje o identitetu, gdje se najprije iznose definicije tog pojma iz nekoliko različitih rječnika, a zatim i kratki prikaz glavnih teorijskih pristupa pojmu te njegovoj problematici. S obzirom na tematiku ovoga rada, važno je objasniti što je to egzil i koje su njegove posljedice u pogledu oblikovanja identiteta pojedinca, stoga se unutar istoga poglavlja donosi i kratko objašnjenje kako egzil može uvjetovati rascjep identiteta. U sljedećem, glavnom dijelu rada analizira se oblikovanje identiteta dvaju ženskih subjekata. Analiza se odvija postupno te se upravo iz tog razloga prvo donosi problematika identiteta u djelu *Muzej bezuvjetne predaje*, a zatim u romanu *Ministarstvo boli*. U oba slučaja, teze navedene u svim prethodnim dijelovima rada potkrepljuju se primjerima i citatima iz romana. Također, analiza je podijeljena u nekoliko potpoglavlja, a svako potpoglavlje uključuje jedan od elemenata koji oblikuju individualni identitet subjekata. Nakon analize slijedi zaključno poglavlje u kojemu se donosi sinteza u odnosu na cjelokupni rad.

2. IDENTITET

Identitet i problematika njegovog nastajanja, rekonstruiranja i potvrđivanja, polje je koje je, iako vrlo istraživano, i dalje jako komplicirano i nerazjašnjeno te govoreći o tome imamo dojam kao da hodamo po ledu. Identitet je pojam unutar kojega se ostvaruju različita značenja.

Identitet nije jedinstven, on „nije jedan, nitko nema samo jedan identitet, iako je svaki čovjek identičan jedino samome sebi. Svatko istovremeno participira u različitim tipovima identiteta, od individualnih do grupnih i kolektivnih, prihvaća različite uloge u društvu, prepoznaje se ili ne prepoznaje u različitim personama.“ (Zlatar 2004: 15) Čovjekov je identitet izgrađen od različitih identiteta koji mogu uključivati rodni, intelektualni, politički, etnički, itd. Svi ti identiteti supostoje unutar pojedinca. Andrea Zlatar smatra kako je „oblikovanje i samopredstavljanje osobnog i kolektivnog identiteta kao odraza našeg nastojanja da uspostavimo odnose sami sa sobom i jedni s drugima, uvijek dio tekuće diskurzivne i simboličke djelatnosti. Ta je simbolička praksa stoga ujedno proizvod naše prostorne i društvene smještenosti, kao i sposobnosti kolektivne imaginacije.“ (Zlatar, 2014: 16, 17) Pojedinaac želi pronaći vlastito „ja“ kako bi pokazao ostatku društva da nije onakav kakav se njima čini. Kada je riječ o oblikovanju vlastitog identiteta, Bauman smatra da je „cijeli trud usmjeren na sredstva koja su vam na raspolaganju. Ne počinjete od završne slike, nego od niza djelića koje ste već priskrbili ili se čini da bi ih bilo vrijedno imati, te potom pokušavate otkriti kako ih možete složiti i presložiti da biste dobili nekoliko (koliko točno?) dopadljivih slika. Eksperimentirate s onim što imate.“ (Bauman, 2009: 44) Pretpostavka je da identitet nastaje u pokretu te da je na pojedincu da ga „uhvati“ pomoću vlastitih sposobnosti i domišljatosti. Identitet se dovodi u vezu i sa slobodom, u smislu da ljudi nisu sigurni koliko dugo će trajati njihova sloboda odabira određenih identiteta, kao i sloboda odbacivanja onih koje ne smatramo poželjnim. Isto tako, na slobodu se može gledati kao na cilj do kojega treba doći utvrđivanjem vlastita identiteta, kao na „čin oslobođenja; oslobođenja od inercije tradicionalnih načina, od nepromjenljivih autoriteta, unaprijed određenih rutina i neupitnih istina.“ (Bauman, 2009: 45)

No, radi lakšega razumijevanja, moglo bi se na identitet gledati kao na privremeno stabiliziranu jezgru u nama samima koja nam daje uvid u to tko smo i kakvi smo. On je neka vrsta temelja koja nas određuje kao osobu. Budući da je čovjek kako individualno tako i socijalno biće, podrazumijeva se da na identitet pojedinca utječu njegovi odnosi s okolinom. U *Rječniku stranih riječi* (1999) identitet je definiran kao istovjetnost, dok se u *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* (2002) definira kao odnos u kojemu je nešto jednako samo sebi, odnosno istovjetno sa samim sobom u različitim okolnostima. U drugoj natuknici istoga rječnika

nalazi se opis identiteta kao ukupnosti činjenica koje služe kako bi se jedna osoba mogla razlikovati od bilo koje druge. Treća natuknica pak kaže kako se radi o osjećaju pripadnosti nekom pokretu, organizaciji, grupi, religiji ili naciji. Dakle, postoji mnogo objašnjenja što je to zapravo identitet te kako se on konstruira, no kako se ne bismo zapetljali u mrežu ove problematike, treba najprije spomenuti nekoliko najvažnijih teorijskih pristupa ovoj pojavi.

2.1. TEORIJSKE POSTAVKE O IDENTITETU

Pitanjem identiteta i identifikacije bavi se Jonathan Culler u svojoj knjizi *Književna teorija*. Kada je riječ o problematici identiteta, Culler smatra da su neizbježna dva osnovna pitanja. Prvo je pitanje je li identitet, ili kako Culler kaže „jastvo“, nešto što nam je dano, unaprijed određeno ili nešto što je proizvedeno. Drugo pitanje tiče se toga treba li ga se razumijevati kroz društvo ili kroz pojedinca. Na temelju tih dvaju pitanja javljaju se četiri niti moderne misli. Prva nit gleda na pojedinca kao na nešto jedinstveno, a izražava se riječju i djelom. Druga naglašava kako je svaki pojedinac određen svojim podrijetlom i društvenim karakteristikama te tako druga nit spaja danost i društvo. Treća nit uključuje pojedinca i proizvedeno, što znači da pojedinac sam mijenja „jastvo“ svojim djelima. Zadnja nit ističe spoj društvenog i proizvedenog, u smislu da postajemo ono što jesmo kroz različite subjektne položaje koje zauzimamo. (Culler 2001: 127) Glavna je zapreka koja se javlja pri toj problematici pitanje jesmo li mi ti koji oblikujemo vlastito „ja“ ili mi nemamo pravo glasa, već nam je izbor unaprijed nametnut te smo podčinjeni različitim režimima.

Prisjećajući se pripovjedne književnosti kroz povijest, vidljivo je kako ona prati sudbine likova. Primjerice, zašto je Emma Bovary završila tako kako je završila, što je potaknulo Anu Karenjinu na određene postupke, itd. Neka djela naglašavaju da likovi sami sebe izgrađuju te da njihov identitet ovisi o njihovim vlastitim izborima, postupcima, uspjesima i neuspjesima, dok druga pak prikazuju niz likova koji su određeni okolnostima i društvom koji ih okružuju, krenuvši od samoga rođenja. Na taj način, netko je rođen u bogatoj obitelji, a netko u siromašnoj. Dakle, književnost nudi više rješenja o tome kako nastaje identitet. Suvremena teorija smatra da je identitet zapravo „proizvod niza djelomičnih identifikacija, nikada dovršen“ (Culler, 2001: 134) pri čemu se pod identifikacijom podrazumijeva svjesno ili nesvjesno usvajanje svojstava druge osobe ili skupine.

Naravno, i psihoanaliza ima mišljenje o ovome problemu. Pristupajući problemu identiteta pomoću procesa identifikacije, psihoanaliza gleda na subjekt kao na rezultat ili

proizvod različitih mehanizama kao što su jezični, psihički i seksualni. Identitet se uvijek stvara u odnosu na nešto drugo, dakle određuje nas ono po čemu smo jednaki ili različiti od ostalih pojedinaca ili skupina. Prema psihoanalizi, prvi takav odnos prema drugome započinje u obitelji, uključujući „stadij zrcala“ (Culler, 2001: 134) te fazu Edipovog kompleksa kada, zahvaljujući identifikaciji, tj. djetetovog poistovjećivanja s roditeljem (u ovom slučaju s ocem), nastaje temelj spolnog identiteta. Iz prethodno navedenoga, vidljivo je kako se pri problematiziranju nastajanja identiteta preuzima binarna opozicija. Mi smo „jedno“ upravo zato što nismo ono „drugo“. Peternai za primjer navodi nacionalni identitet naglašavajući kako se „Hrvaticom ne postaje isključivo kroz karakteristike koje čine tu naciju, nego kroz razliku uspostavljenju prema drugima: Hrvat nije Austrijanac, nije Francuz, nije Makedonac...“ (Peternai, 2008: 51) Uzevši to u obzir, identitet nikada ne može biti postojan, stabilan i čvrst jer se on konstantno stvara, nešto si dodaje ili si nešto oduzima.

Neizostavno je spomenuti da su pri spominjanju identiteta i njegove problematike u teoriji dominantna dva glavna pristupa, a to su esencijalizam i antiesencijalizam. Esencijalizam ili esencijalistički pristup „pretpostavlja postojanje unutrašnjeg, esencijalnog sadržaja, fiksirane »srži«, jezgre stvari te se identitet ovdje shvaća kao svojevrsna bit, esencija koja ne podliježe promjeni.“ (Peternai, 2008: 49) Pojedinac ili određena skupina nemaju nikakav utjecaj na takav identitet jer on nije posljedica evolucije, već on postoji kao jedinstven i konačan rezultat koji je dan osobama. Time je identitet stabilan, nepromjenjiv, upisan je u genetski kod te sadrži kulturne i etničke elemente. Drugi pristup je, naravno, potpuno suprotan. Naziva se antiesencijalističkim i identitet promatra „kao promjenjiv, plastičan, bez čvrste jezgre, specifičan za pojedino mjesto i vrijeme.“ (Peternai, 2008: 49) U ovome slučaju on je kategorija koja se konstantno mijenja i rekonstruira. Identitet je iz ovoga kuta gledanja nestabilan i promjenjiv te samim time ovisan o različitim vanjskim okolnostima kao što su vrijeme, mjesto, situacije u kojima se pojedinac nalazi te ostali subjekti kojima je okružen. Drugim riječima, prvi pristup promatra identitet kao uzrok, dok ga drugi shvaća kao posljedicu akcije pojedinaca i „njihovih postupaka, borbe sa svijetom.“ (Culler, 2001: 130) Temeljna poteškoća koja se javlja u biti ovih dvaju pristupa je pitanje je li identitet unaprijed zadan ili ga subjekt sam proizvodi. Danas je uglavnom prihvaćen ovaj drugi, antiesencijalistički pristup.

2.2. EGZIL KAO RASCJEP IDENTITETA

Kako je već spomenuto, *Muzej bezuvjetne predaje* i *Ministarstvo boli* podudaraju se tematski jer oba romana obrađuju odnos egzila i stvaranja identiteta. Egzil se u *Rječniku stranih riječi* (1999) definira kao progonstvo, odnosno mjesto boravka u progonstvu, dok se u *Hrvatskom enciklopedijskom rječniku* (2002) opisuje kao progonstvo izvan domovine ili prisilan boravak izvan mjesta stalnog boravka ili izvan države. István Ladányi egzil opisuje kao „stanje izmještenosti iz vlastitog prostora istosti, prouzrokovan nekakvom prisilom. U tako nastalom prostoru/vremenu drugosti narativno staloženi koncepti istosti – doma, domovine, međuljudskih povezanosti, uklopljenosti – prestaju dobivati daljnju potvrdu.“ (Ladányi, 2008: 119)

Kako točno stanje egzila utječe na konstrukciju ili dekonstrukciju identiteta? U slučaju spomenutih dvaju romana, riječ je o problematizaciji identiteta što se uspostavlja u postjugoslavenskim društvima, u postjugoslavenskom vremenu. Pitanje se identiteta u djelima Dubravke Ugrešić zapravo sve više okreće samome subjektu, tj. pojedincu jer pretpostavka je da je „svako iskustvo egzila krajnje individualizirano, ali da je ono istodobno povezano i s nekom vrstom kolektivne svijesti, zajedničkog iskustva gubitništva.“ (Lukić, 2006: 463) U oba djela pripovjedačica pruža otpor nacionalizmu. Ne želi se deklarirati kao Hrvatica, a ne može se deklarirati niti kao Jugoslavenka budući da domovina kakvu je ona poznavala više ne postoji. Naglasak se dakle stavlja na individualni identitet, dok uloga onog kolektivnog više nije toliko važna niti dominantna, iako je prisutna. Egzil zapravo predstavlja tuđinu, neki prostor koji je ujedno i ne-prostor. Subjekt u stanju egzila ima konstantan osjećaj da je sve što se događa tek privremeno. Pojedinaac u takvome stanju prisiljen je na preispitivanje svega, na preispitivanje sebe kao osobe, sebe kao državljanina, na preispitivanje esencijalističke filozofije uopće. Jasmina Lukić, govoreći o egzilu kao nekoj vrsti putovanja, u svome članku spominje opoziciju istost-drugost i navodi kako „lišen vlastitog svijeta istosti, egzilant je primoran da opoziciju Isto/Drugo promišlja uz dvostruki unutarnji obrat“ te da subjekt „kao putnik u novom svijetu, svoju istost – svoje ranije stečeno iskustvo – donosi sa sobom u novi svijet koji jest drugost.“ (Lukić, 2006: 463) Romani Dubravke Ugrešić polaze od pojedinačne sudbine subjekta, njegovih psihičkih i emocionalnih stanja, ali istovremeno portretiraju i kolektivni identitet države koja više ne postoji, Jugoslavije. Analiza bilo kojeg segmenta identiteta subjekata u oba romana nemoguća je bez uključivanja tematike egzila, jer je upravo tematika egzila „iskorištena kao okvir za problematiziranje stabilnih identiteta jer se upravo na putovanju pokazuje do koje su mjere svi naši identiteti kontekstualno uvjetovani i što sve utječe na njihovo konstruiranje.“

(Lukić, 2006: 471) Moglo bi se reći da je egzil okidač koji uzrokuje preispitivanje identiteta, njegovo izmicanje, stjecanje i gubljenje.

3. KNJIŽEVNA RECEPCIJA DUBRAVKE UGREŠIĆ

Dubravka Ugrešić je književnica, znanstvenica, publicistica te autorica dvadesetak djela prevedenih na više od dvadeset jezika, a neka od najpoznatijih su: *Poza za prozu* (1978.), *Štefica Cvek u raljama života* (1981.), *Forsiranje romana-reke* (1988.), *Baba Jaga je snijela jaje* (2008.), *Lisica* (2018.), itd. Iako je književnu karijeru započela pisanjem proze za djecu, osamdesetih godina ipak se koncentrira uglavnom na postmodernu prozu, a već u ranim devedesetima okreće se žanru esejistike te objavljuje nekoliko zbirki eseja među kojima su *Američki fikcionar* i *Kultura laži*. Ugrešić je prihvatila ulogu onoga koji ne podupire nacionalni fanatizam, oduševljenje kolektivnom identifikacijom te mržnju ne-Hrvata, što je itekako vidljivo u njezinim djelima. U godinama kada je naglasak bio prije svega na ratnim zbivanjima „takva je autoričina gesta proizvela povratnu reakciju osude kulturne i intelektualne javnosti zbog koje je ona sama dobila problematično mjesto unutar nacionalnoga kulturnog i književnog korpusa.“ (Kolanović, 2008: 153) Iako iznimno cijenjena u svojim književnim počecima, figura Dubravke Ugrešić uskoro u medijima dobiva vrlo negativan predznak. Iz uloge univerzalnog favorita brzo je došla do uloge neprijatelja Hrvatske. Tekstom objavljenim u tjedniku *Globus*, bok uz bok četirima hrvatskim intelektualkama (Jelena Lovrić, Rada Iveković, Slavenka Drakulić i Vesna Kvesić), nazvana je „disedentskom zvjezdicom“. Riječ je bila o slučaju medijskog progona u kojemu su navedene književnice optužene za slanje iskrivljene slike o Hrvatskoj u svijet i to zbog pisanja protiv rata. Tim medijskim progonom pod nazivom „Vještice iz Rija“ Ugrešić je dobila titulu izdajice naroda, a kao posljedica toga uslijedilo je sve više kritika upućenih njoj i njezinim djelima. U nastavku je prikazan samo jedan dio literature o Dubravki Ugrešić, ali prije svega one koja se tiče recepcije autoričinih romana *Muzej bezuvjetne predaje* i *Ministarstvo boli* te njihove problematike.

Istražujući promjene mjesta i vremena u spomenutim romanima, Celia Hawkesworth primjećuje kako su ona „oblikovana percepcijom »outsidera« koji se našao u novom kontekstu, »outsidera« koji se osvrće na Hrvatsku sa zamršenim osjećajem gubitka i otuđenosti.“ (Hawkesworth, 2006: 431) U *Leksikonu hrvatskih pisaca* (2000) spominje se kako „nakon odlaska iz Hrvatske egzil postaje jedna od ključnih tema D. Ugrešić“ te da se „*Ministarstvo boli* bavi egzilom, no za razliku od *Muzeja bezuvjetne predaje*, u kojemu je autobiografski sloj bitan

za iščitavanje romana, u *Ministarstvu boli* naglašava se fikcionalni karakter teksta.“ Andrea Zlatar u knjizi *Tijelo, tekst, trauma: ogledi o suvremenoj ženskoj književnosti* također zamjećuje sličnosti ovih dvaju djela pa kaže kako se „*Ministarstvo boli*, njezin posljednji objavljen roman, nastavlja tematološki na ono što je otvoreno u *Američkom fikcionaru*, *Muzeju bezuvjetne predaje* i *Zabranjenom čitanju*: na teme opstajanja u egzilu.“ (Zlatar, 2004: 136) Dubravka Ugrešić napušta Hrvatsku 1993. godine i odlazi u dobrovoljni egzil, najprije u Amsterdam, a zatim i u SAD, gdje predaje na različitim američkim sveučilištima. Iščitavajući literaturu te imajući na umu kako je i sama Dubravka Ugrešić u egzilu, različiti autori dotiču se pitanja autobiografičnosti pa se tako zamjećuje da „autobiografskom diskursu u cjelini Ugrešićka zamjera neizbježni narcizam; ona se s tim narcizmom uspješno bori upravo zahvaljujući arsenalu književnih postupaka parodije, ironije i humora.“ (Zlatar, 2004: 122) S tom mišlju slaže se i Maša Kolanović ističući kako se „na prvi pogled ta priča, koju pripovijeda glavna junakinja, može poistovjetiti sa samom životnom pričom autorice Dubravke Ugrešić, koja se od početka 90-ih nalazi u egzilu. No od početnih stranica romana kvaliteta književnoga teksta konstantno upućuje na svoj fikcionalni karakter.“ (Kolanović, 2013: 91) Dubravka Ugrešić bila je jedna od rijetkih intelektualki, ako ne i jedina, koja je otvoreno govorila o svojoj jugonostalgiji¹ i to kroz likove svojih romana. I hrvatska i strana recepcija ističe autobiografsku notu u njezinim djelima, iako sama autorica odbija predznak autobiografije. Jasmina Lukić, naglašavajući kako pripovjedačica u *Muzeju bezuvjetne predaje* zaista pretvara vlastito iskustvo u priču o egzilu, u svom članku *Imaginarne geografije egzila* ipak smatra da „nije važno do koje je mjere ono što je opisano u romanu doista autobiografsko, već do koje mjere roman uspijeva predočiti egzil kao posebno iskustvo u kojemu se izrazito individualizirani doživljaj novoga prostora povezuje sa zajedničkim iskustvom gubitka poznatoga, sigurnog svijeta.“ (Lukić, 2006: 468) Nadalje, kada je riječ o egzilu i njegovom utjecaju na identitet, Korljan i Škvorc smatraju kako pozicioniranje te propitivanje identiteta u egzilu daje posebnu dimenziju hrvatskoj ženskoj prozi koja do pojave proze Dubravke Ugrešić nije postojala te kako „Ugrešić ne opisuje samo svoju sudbinu, već sudbinu svih egzilanata koji osjećaju nostalgiju za svojom domovinom, ali u njoj se ne osjećaju svojim i pitaju se gdje zapravo pripadaju.“ (Korljan; Škvorc, 2011: 77) Devedesetih godina, pod utjecajem ratnih zbivanja, ženska proza zaista postaje prostor unutar kojega se može eksperimentirati te u kojemu intelektualke mogu iznijeti svoje mišljenje, doživljaje i svoje

¹ Nostalgija – čežnja za zavičajem, bol zbog odsutnosti iz kraja i okoline u kojoj je čovjek živio i uz koju je osjećajno prirastao; karakteristična je za ljude koji dugo putuju, za zatvorenike, a os. za iseljenike koji se ne mogu vratiti u domovinu
Jugonostalgija – „nostalgija za zajedničkom prošlosti, za onima što nas iz prošlosti čini onakvima kakvi jesmo.“ (Zlatar 2004: 126)

viđenje egzila i nasilja, a Jambrešić Kirin smatra da „autorice poput D. Ugrešić – koje niječu svoju pripadnost (isključivo) hrvatskom kulturnom prostoru te egzil smatraju svojom novom duhovnom domovinom – sigurno mnogo duguju feminizmu naklonoj intelektualnoj zagrebačkoj sceni osamdesetih.“ (Jambrešić Kirin, 2001: 184) U svom članku Velimir Visković navodi kako je *Muzej bezuvjetne predaje* narativni mozaik velikih razmjera u kojemu su pažljivo rekonstruirani prizori usamljenosti u egzilu te opisi ljudi koji doživljavaju traume promjene.² (Visković, 2004: 133, 134) Dakle, može se primijetiti kako recepcija upućuje na egzil i autobiografiju kao elemente ključne za poetiku Dubravke Ugrešić, a oni se posebno ističu u djelima tematiziranim u ovome radu.

4. MUZEJ BEZUVJETNE PREDAJE

Djelo *Muzej bezuvjetne predaje* nastalo je iz egzilantske pozicije književnice, nakon što Dubravka Ugrešić odlazi u inozemstvo i provodi godinu dana u Berlinu. Roman je prvotno objavljen na nizozemskom jeziku u Amsterdamu 1998. godine i to pod nazivom *Museum van onvoorwaardelijke overgave*, da bi 2002. godine dobio i svoj prijevod na hrvatski jezik. Tematika egzila, odnosno izmještenosti iz prostora istosti prožima cijelo djelo, a ono je ispriповijedano iz ženske perspektive. Također, ovo djelo u svoje središte svjesno stavlja i pitanje identiteta. Roman je dobio naziv prema stvarnom berlinskom *Muzeju bezuvjetne kapitulacije*, napravljenim kako bi se obilježila kapitulacija Njemačke u Drugom svjetskom ratu, a zatvoren je 1994. godine. Naslov romana mogao bi se protumačiti i na drugi način. S obzirom na tematiku kojom se roman bavi, može se protumačiti kao metafora za sudbine ljudi koji su „bezuвjetno morali kapitulirati pred životom, pred onim što ih je prisililo da napuste vlastitu zemlju i odu u egzil.“ (Zlatar, 2004: 131)

Djelo je podijeljeno u sedam velikih cjelina, a svaka cjelina ima tematski naslov³. Neparna poglavlja naslovljena su njemačkim izrazima. Takvih ih je četiri (prvo, treće, peto i sedmo poglavlje) i oni predstavljaju vrijeme sadašnjosti, odnosno trenutak kada se subjekt, tj. pripovjedačica nalazi u Berlinu. Upravo ta neparna, njemačka poglavlja stvaraju kompozicijsku koherenciju teksta. Iako podijeljen u sedam cjelina, ovaj se roman može ugrubo podijeliti na dva dijela kada je riječ o temama. Prvi dio *Muzeja bezuvjetne predaje* koncentriran je na majku

² Prijevod s engleskog je moj

³ *Ich bin müde, Kučni muzej, Guten tag, Priče s diskretnim motivom anđela koji napušta prostor, Was ist Kunst?, Grupna fotografija, Wo bin ich?*

subjekta te njezinu borbu sa sjećanjem, a u drugome dijelu subjekt priča o vlastitom životnom iskustvu gdje prikazuje kratke sudbine ljudi koje poznaje ili je poznavala, pri čemu se služi autobiografskim i biografskim strategijama pisanja. „Kompozicija je MBP obilježena brojnim ponavljanjima s varijacijama, bilo na razini pojedinih ulomaka, situacija, ponašanja likova, analogija između likova i pripovjedačice ili naizmjeničnoga ritma poglavlja: čas »njemačka«, čas »hrvatska«, čas »dnevnička«, čas »pripovjedačka.«“ (Biti, 2004: 28) Kada je riječ o slijedu događaja, u *Muzeju bezuvjetne predaje* sjećanja, iskustva i situacije kao da su porazbacani. Naime, pripovjedačica niže događaje slučajno, redosljedom kojim joj sjećanja naviru. Na taj način se tek pred kraj romana uspostavljaju veze među danim fragmentima i čitatelj tek onda može pronaći nekakav smisao. Roman je uglavnom ispričan u prvom licu jednine, osim poglavlja koji govori o majci subjekta, kada prvo lice jednine prelazi u drugo. Riječ je zapravo o nizu priča koje se isprepliću i govore o drugim ljudima te njihovim sudbinama pa je tako „biografska matrica »prenesenih priča« temeljna pripovjedna matrica *Muzeja*.“ (Zlatar, 2004: 135) Ovaj roman nema linearnu radnju već je riječ o fragmentima iz sjećanja subjekta koji se koncentriraju na tri temeljne teme, tj. ideje, a to su egzil i progonstvo, zatim uspomene u obliku fotografija i majčina dnevnika te na kraju umjetnost i njezina uloga. Glavni smisao ili srž romana čitatelj dobije tek pri kraju romana, kada se svi fragmentarni dijelovi slože u jednu smislenu cjelinu pa tako „naizgled fragmentarna struktura romana postupno otkriva zapletenu mrežu veza, povezanosti i odjeka koji se odmjereno izgrađuju u trajni napor da se konstruira »unutarnje sklonište.«“ (Hawkesworth, 2006: 439)

Čitanjem *Muzeja bezuvjetne predaje* uočava se nekoliko elemenata koji se mogu dovesti u vezu s oblikovanjem i utvrđivanjem identiteta pripovjedačice. Kao i u *Ministarstvu boli*, i ovdje je prisutan i vrlo važan element jezika kao medija kroz koji se konstruira identitet. Ono što najviše utječe na unutrašnje, psihičko stanje subjekta te njezinu borbu s vlastitim „ja“ upravo je pamćenje. Bilo da pripovjedačica to pokazuje kroz razgovor s majkom i majčin dnevnik ili kroz priče o nekadašnjim okupljanjima s prijateljicama i famoznoj fotografiji s anđelom, pamćenje ovdje ima ulogu čuvanja barem dijela onog prošlog identiteta. Nadalje, čovjek kao društveno biće ima potrebu za različitim vrstama emocionalnih veza s ostalim ljudima, a oni odnosi koji su posebice istaknuti u *Muzeju bezuvjetne predaje* su odnosi glavnoga lika s muškarcima. U ovome slučaju riječ je o njezinu ljubavniku iz Lisabona te o odnosu s bivšim mužem. Dakle, analizirat će se i odnos likova muškarac-žena te njegov utjecaj na oblikovanje identiteta. Budući da se u djelu konstantno spominje majka pripovjedačice te njezina prošlost, idući element koji će se također analizirati je veza između likova majke i kćeri. Roman se dotiče i raznih pitanja o tjelesnosti kao aspekta identiteta, a ona se ovdje prikazuje kroz odnos s majkom, ali isto tako i

kroz sjećanja vezana uz baku pripovjedačice. Zadnji, ali nikako manje važan element koji je ujedno i tema romana, upravo je izbjeglištvo.

4.1. JEZIK

„Jedan od glavnih medija kroz koji se uspostava identiteta ostvaruje jest jezik.“ (Peternai, 2008: 55) Iako se možda na prvi pogled čini kao da u *Muzeju bezuvjetne predaje* element jezika nije toliko zastupljen, već sami naslovi neparnih poglavlja upućuju na suprotno. „Jezik je sredstvo istosti, izražavanje drugosti istim jezikom samo je po sebi problematično“, primjećuje Ladányi. (Ladányi, 2008: 128)

„Ich bin müde jedina je njemačka rečenica koju zasada znam. U ovom trenutku i ne želim naučiti više. Naučiti više znači otvoriti se. A ja još neko vrijeme želim ostati zatvorenom.“
(Ugrešić, 2002: 15)

Ratna zbivanja i dolazak u egzil otvaraju pitanje nepoznavanja stranog jezika, odnosno onoga jezika koji je potreban za svakodnevnu komunikaciju u zemlji u kojoj se egzilant trenutno nalazi. Pripovjedačica ne pokušava, barem zasad, naučiti jezik koji joj je potreban kako bi se snalazila u gradu koji je izabrala prilikom odlaska u egzil. No, to ne znači da se okreće sporazumijevanju na materinjem jeziku jer materinji jezik sa sobom vuče bolna sjećanja na bivšu državu. Materinji jezik u ovome slučaju za nju predstavlja traumu, dok strani jezik predstavlja utočište, neutralno područje. Glavni jezik kojim se pripovjedačica u egzilu koristi je engleski.

„Čini se da bol, kao i psovku, s lakoćom možemo izreći samo na jeziku koji nije naš.“
(Ugrešić, 2002: 50)

U jednoj od priča koje spominje pripovjedačica riječ je o njezinoj sustanarki. Djevojka se uselila u kuću u kojoj je pripovjedačica stanovala za vrijeme studija. Nakon pokušaja samoubojstva, njezina sustanarka odlučila joj je ispričati zašto se pokušala ubiti. Ono što je zanimljivo je činjenica da je svoju priču ispričala na stranom jeziku, također engleskom.

„Ta djevojka me porazila: bolnu osobnu priču mogla je ispričati baš tako kao što je i učinila, samo na stranom jeziku. Strani jezik pomogao joj je da izbací grudicu boli zaostalu u grlu. Unutrašnji osjećaj dobrog ukusa nije joj dopustio da priču ispriča na materinjem jeziku.“ (Ugrešić, 2002: 50)

Slična situacija događa se pri jednom od sastanaka pripovjedačice s mladićem iz Lisabona. Mladi Portugalac pričao joj je o problematičnoj situaciji u kojoj se našao, o svojoj destruktivnoj obitelji i prošlosti, ali za to se nije poslužio materinjim jezikom. Jezik je ovdje poslužio kao kamuflaža, kao sredstvo da se postigne cilj. U ovome slučaju Antonijev cilj bio je pridobiti sažaljenje, a time i novac pripovjedačice.

„Ima nečeg neodoljivog u tome kada lažac laže na jeziku koji ne poznaje. Antonijeve rečenice bile su jednostavne, lišene sentimentalnosti. Da je lagao na portugalskom laž bi, vjerujem, bila očita. Ovako, na šturoom engleskom, doimala se kao istina.“ (Ugrešić, 2002: 193)

4.2. PAMĆENJE

Značaj pamćenja za pitanje identiteta u ovome je djelu ogroman. Osoba koja nema izgrađen odnos prema vlastitoj prošlosti i svome porijeklu gubi identitet. Da bi subjekt postao svjestan svoga identiteta, mora ostvariti ravnotežu između pamćenja i zaborava. Iako subjekt govori u sadašnjosti, taj govor ipak je samo iskaz o odsutnosti onoga što je prošlo. U *Muzeju bezuvjetne predaje* identitet se gradi kroz pamćenje, a pamćenje se održava uglavnom kroz medij fotografije. Tijekom ratnih zbivanja ljudi pokušavaju sačuvati ono najvažnije, a među takvim stvarima najčešće se pronade i obiteljski album.

„Izbjeglice se dijele na dvije vrste: na one s fotografijama i na one bez fotografija.“
(Ugrešić 2002: 18)

Fotografije osobama koje su u egzilu predstavljaju zamjenu za stvarnost koja više ne postoji jer „ako nema fotografija, ostaju samo priče: osobni identitet izbjeglica gradi se pomoću govora o vlastitoj prošlosti: ona je, iako postoji tek u pamćenju, jedina relevantna stvarnost.“ (Zlatar, 2004: 131) Među ostalim „besmislenim“ stvarima, pripovjedačica u svome koferu nosi i fotografiju na kojoj se nalaze tri nepoznate kupačice. Iako subjekt ne zna zašto ima tu fotografiju, nosi ju sa sobom jer je vrijednost te fotografije simbolična. Naime, ta fotografija ne prikazuje samo stvarnost koje više nema, već ukazuje i na neposrednu prazninu. (Zlatar, 2004: 131) Ona služi kao dokaz rasutosti identiteta. Dakle, u *Muzeju bezuvjetne predaje* fotografija je medij koji dovodi u vezu pamćenje, identitet i osjećaje vezane uz egzil. Pregledavanje fotografija na kojima smo zajedno s dragim nam osobama znači očuvanje sjećanja na zajedničke trenutke i događaje:

„Razgledavajući fotografije u albumima zamjećujem simetriju između fotografije i pamćenja. Tamo gdje prestaju naše zajedničke fotografije (i počinju moje slike iz škole, moje slike s đачkih ljetovanja, moje slike s mojim prijateljicama) prestaje i zona sjećanja.“ (Ugrešić, 2002: 104)

Osim one na kojoj se nalaze kupačice, subjektu je važna još jedna fotografija. Riječ je o zajedničkoj fotografiji nje i njezinih pet prijateljica.

„Naša prazna fotografija snimljena je prije nekoliko godina na večeri koju želim pamtiti. Posve je moguće i drugo, da nikada nije snimljena.“ (Ugrešić, 2002: 225)

Zanimljivost te grupne fotografije leži u tome što priča iza te fotografije, a koju pripovijeda subjekt, kaže kako se na fotografiji nalazi i anđeo Alfred koji je svima osim pripovjedačici poklonio pero zaborava. Anđeo se tu nalazi kao posrednik koji daje smisao odnosu subjekta s njezinim prijateljicama. One se više ne druže, vrijeme je prošlo, one su sve zaboravile i nastavile sa životima, dok je „njoj ostalo sjećanje i fotografija iz koje zjapi praznina.“ (Zlatar, 2004: 134) Dakle, anđeo je metafora zaborava koji je njezinim prijateljicama pružio utjehu i mogućnost da nastave dalje nakon ratnih zbivanja. Subjektu, s druge strane, ostaje pamćenje; pamćenje koje više svjedoči o onome što se možda nikada nije dogodilo, nego o onome što se zapravo dogodilo. Na taj način, pamćenje ujedno postaje i izvor boli:

„Pamćenje nas uvijek iznevjerava, a posebno kad je vezano za one koje najbolje poznajemo. Pamćenje je saveznik zaborava, saveznik smrti.“ (Ugrešić, 2002: 75)

Međutim, to pamćenje kod subjekta uzrokuje neku vrstu dezorijentacije u smislu identiteta jer mjesta i događaji koja su joj ostala u pamćenju sada više ne postoje:

„Odnedavno je sve pobrkano, ne znam više što je bilo prije, a što poslije, što se dogodilo tamo, a što ovdje, a što negdje drugdje. Kao da se više ničega točno ne sjećam.“ (Ugrešić, 2002: 138)

Spominjući svoju majku, pripovjedačica govori kako je majka pokušavala organizirati fotografije u svojim albumima, pokušavala je riješiti se onih nevažnih i ostaviti samo one lijepe i važne, no teško joj je bilo uopće započeti taj posao, a kada bi i počela, brzo bi odustala.

„Pokušavala je unutar te labave kronologije uspostaviti nekakvu hijerarhiju...“ (Ugrešić, 2002: 31)

Tu se opet može povući linija između albuma s fotografijama i identiteta koji pripovjedačica, isto kao i njezina majka, pokušava dovesti u red. Razdvajanje pamćenja i identiteta ovdje se očituje kao traumatski događaj.

„Načela kronologije događaja i njihove važnosti u njezinu životu narušavao je njezin unutrašnji doživljaj stvarnosti.“ (Ugrešić, 2002: 32)

4.3. ODNOS MUŠKARAC-ŽENA

Kako je već spomenuto, čovjek je socijalno biće pa tako „odgovor na pitanje »tko sam?« i, što je još važnije, trajna vjerodostojnost bilo kojeg odgovora na to pitanje – ne mogu nastati ako to nije u vezi sa sponama koje povezuju osobu s drugim ljudima i pretpostavkom da su te spona pouzdane i stabilne tijekom vremena. Veze su nam potrebne, i to takve u kojima nešto značimo, na koje se možemo pozvati kad definiramo sami sebe.“ (Bauman, 2009: 58) Upravo kroz emocionalne i seksualne veze izgrađuje se i identitet subjekta u *Muzeju bezuvjetne predaje*. Naglasak je u djelu stavljen na dvije veze, odnosno na njezin odnos s dva muškarca. Prvi je njezin ljubavnik iz Lisabona, a drugi je P., njezin bivši muž. Bivši muž dolazi u Lisabon iz istog razloga kao i ona, zbog književnoga skupa. Mladića po imenu Antonio upoznaje jedne večeri šetajući Lisabonom. Proveli su noć skupa, nakon čega pripovjedačica ostaje sama te ju preuzmu osjećaji razočaranja i očajanja. Zbog tog iskustva, idući dan provodi rastresena.

„Pamtim bljesak svoga lica u kupaoničkom zrcalu, gubitak daha pri suočenju, misao oštru i hladnu poput noža, koliko sam i ne zamijetivši ostarjela, potonuće u novi san kao u očajanje...“ (Ugrešić, 2002: 190)

„U jednom trenutku, u jednom pogledu sa strane, vidjela sam samu sebe kao junakinju jeftinog ljubavnog romana.“ (Ugrešić, 2002: 191)

Jednom prilikom, kada joj je Antonio odlučio govoriti o sebi i svojoj obitelji, u trenutku slabosti povjerala se i ona njemu. To je ujedno i jedina situacija u kojoj subjekt pokazuje samosažaljenje.

„Stala sam hvatajući dah govoriti o tome kako je u mojoj zemlji rat, kako zapravo ne znam što ću sa sobom i kamo ću, sama sam na ovome svijetu, nemam ni zaštitnika, niti doma, ne znam što će sa mnom biti sutra, umorna sam od toga da se pretvaram da mi je bolje nego što mi uistinu jest.“ (Ugrešić, 2002: 194)

U Lisabonu susreće i svog bivšeg muža. On je bio ljubav njezina života, a ponovni sastanak s njim samo je otvorio stare rane.

„Tu je, na dohvat ruke, sjedila moja dugogodišnja mora, groznica koja me predugo tresla, moje bolno mjesto, moja nikad zarasla rana.“ (Ugrešić, 2002: 196)

Njih su dvoje otišli na večeru i razgovarali o svemu, ali su se oprezno provlačili kroz teme kako ne bi morali razgovarati o onome o čemu bi zapravo trebali. Pripovjedačica je očekivala kako će njih dvoje riješiti ono što je ostalo neriješeno među njima, no njezin bivši muž nije to imao u planu, zbog čega ona još jednom pada u očajanje. Ipak, ona daje još jednu priliku i sebi i njemu. Odlaze zajedno u hotel, a noć koju zajedno provode pripovjedačica opisuje kao dvostruko samoubojstvo.

„Spavala sam s mrtvacem, pomislila sam, ničega više nema, nema više boli, samo mala mučnina koja će brzo proći.“ (Ugrešić, 2002: 199)

S obzirom na ranije navedenu tezu da se identitet osobe izgrađuje pomoću odnosa koje osobu povezuju s ostalima, ovdje se može primijetiti kako identitet pripovjedačice *Muzeja bezuvjetne predaje* ostaje za čitatelje na neki način zakinut. Naime, nijedna od dviju opisanih veza nije niti pouzdana niti stabilna. Odnos s bivšim mužem odavno je uništen, a pokušaj krpanja bio je osuđen na neuspjeh otpočeka, što je potvrđeno stanjem u kojemu subjekt ostaje nakon što provede noć s njim. Drugi pak odnos, onaj s Antonijem, također je samo privremen. No, iako nestabilne i privremene, subjekt se ipak može pozvati na te dvije veze kada je riječ o rekonstruiranju vlastita identiteta. Bila su to iskustva koja su možda u tom trenutku bila potrebna da se iz njih izvuče neka pouka i tračak nade da nije sve onako crno kako se čini.

„Ništa, zapravo, nije izgubljeno, da se prema tome nema za čime žaliti, da sve negdje postoji, kao što i mi, razbacani, postojimo posvuda, da se sve negdje zbraja, da se sve dovodi u vezu.“ (Ugrešić, 2002: 202)

4.4. ODNOS MAJKA-KĆI

Iako se u *Ministarstvu boli* puno više i detaljnije obrađuje tema majčinstva, i u *Muzeju bezuvjetne predaje* odnos majka-kći itekako utječe uspostavu i promjenu identiteta pripovjedačice. Odnos između majke i kćeri jedan je od najtrajnijih emocionalnih odnosa. Majka je osoba na koju smo od rođenja usmjereni. Ona definira naš odnos s drugima na način da tijekom odrastanja oblikuje naš identitet putem ponašanja i emocija. Taj odnos nije statičan već se mijenja s vremenom pa tako biti nečija kći ne određuje i ne opisuje stalni identitet te osobe. Prije nego li je krenula u inozemstvo, pripovjedačica je poklonila svojoj majci ukoričenu bilježnicu kako bi majka mogla voditi svoj dnevnik. Uloga dnevnika zapravo je očuvanje pamćenja. Majka joj ga nakon nekog vremena vraća i pripovjedačica odlučuje pročitati ga. Tada subjekt uviđa koliko je njezina majka, baš kao i ona, izgubljena i uplašena.

„A onda sam je jednoga dana ipak otvorila i sa stranica se na otvorenu ranu prosula sol.“ (Ugrešić, 2002: 74)

U *Muzeju bezuvjetne predaje* pripovjedačica se konstantno referira na majku i njezinu prošlost pa se tako „dio vrijednosti, emocija vezanih za bivšu Jugoslaviju također prikazuje sjećanjem na majku, na njen odnos prema toj državi i njezinu nesigurnost u promijenjenu svijetu.“ (Ladányi, 2008: 125) Iako tvrdi da jako malo zna o svojoj majci, ipak priznaje da ju često prepoznaje u sebi samoj.

„Poznajem tek njezine geste, pokrete lica, izraze lica, boju glasa. Prepoznajem ih u sebi. U zrcalu, u nekoj sekundi, nekom bljesku, kao na dupliranoj snimci, umjesto svoga, lovim njezin odraz.“ (Ugrešić, 2002: 82)

Primjećuje kako često radi stvari na isti način kao i majka, kako joj glas nekada pukne kao i njoj, a nekada na svome licu uoči čak i isti očaj kao na majčinom. Njezina ju majka dobro poznaje.

„Ona jedina, poput vlasnika ili lopova, zna moju tajnu šifru, šifru boli. Ni o toj boli ne znam ništa, ne znam odakle dolazi, ne znam zašto je nisam u stanju savladati, zašto mi tako nepogrešivo oduzima dah.“ (Ugrešić, 2002: 82)

Ono što pripovjedačica pamti o svojoj majci njezini su napadaji smijeha, a oni su uglavnom imali ulogu obrambenog mehanizma.

„Danas mi se čini da je taj svitak smijeha, koji se brzo i nezaustavljivo odmatao, značio osvajanje neke slobode, jer za drugu nije znala, duboki udah prije nego što će se vratiti u svoj prijašnji, uobičajeni oblik.“ (Ugrešić, 2002: 113)

Čitajući roman vidljivo je kako subjekt, pričajući o svojoj majci, stalno osjeća dozu sažaljenja prema njoj, ali u isto vrijeme shvaća kako puno toga majčinog ona nosi u sebi te kako su njih dvije vrlo slične. Na sličan način se nose, odnosno ne nose s problemima, na sličan način skrivaju svoju bol te da je i ona kao i njezina majka *„počela voljeti svoje zatočeništvo.“* (Ugrešić, 2002: 114)

4.5. TJELESNOST

Tjelesnost također ima ulogu u procesu doživljaja okoline te u definiranju vlastita statusa u danom okruženju. Element tjelesnosti i njegov utjecaj na oblikovanje identiteta te unutrašnje stanje pripovjedačice u *Muzeju bezuvjetne predaje* vidljiv je prije svega u dva odnosa, a to su odnos pripovjedačice s majkom te odnos pripovjedačice s bakom. Sjećanje vezano uz majku uključuje poljubac u usta. Naime, pripovjedačica se vratila s ljubavnog sastanka i još je uvijek bila pod dojmom poljupca za rastanak koji se dogodio između nje i jednoga dječaka. Došla je kući i majku, umjesto u obraz, poljubila u usta. Koliko god se bezazlenim činio taj poljubac, na pripovjedačicu je ostavio veliki utisak.

„Kad je prepoznam u sebi, kad se preklope snimke, meni zazvoni i ta prva slika, taj začetak, taj poljubac u usta, njezine širom otvorene, malko preplašene oči u kojima se zrcali moj, isto tako zbunjen pogled.“ (Ugrešić, 2002: 83)

To tjelesno iskustvo subjektu stvara jednu vrstu nelagode koja se ne može ukloniti niti se pretvoriti u što drugo. Osjećaj nelagode još je više naglašen kada je riječ o sjećanju na baku. Svoju baku pripovjedačica nije baš voljela. Najviše uspomena uz baku uključuje upravo elemente tjelesnosti pa tako pamti njezin miris i zagrljaj kojim bi *„utonula u udubljenje između njezinih dojki.“* (Ugrešić, 2002: 164) No, jedno druženje s bakom ostalo joj je urezano u pamćenju. Baka ju je po prvi put odvela u tursku kupelj.

„Pamtim njezino staro, naborano, veliko tijelo. Polijevala me vodom iz kablčića i oštrom rukavicom trljala moju kožu.“ (Ugrešić, 2002: 164)

Ta scena kod subjekta i dalje izaziva negativne emocije. Naime, tjelesno ovdje nije samo tjelesno, već se tjelesnost prikazuje kao osobna frustracija.

„Boljelo me, ali sam šutjela i zbog nečeg se strašno stidjela. Nisam željela da me dotiče. S mukom sam suzdržavala nejasno i snažno tjelesno gađenje.“ (Ugrešić, 2002: 164)

4.6. EGZIL

Kako je već spomenuto, sve se u *Muzeju bezuvjetne predaje* vrti oko teme egzila i stanja subjekta u izbjeglištvu. Više ni na jednostavno pitanje „odakle si?“ pripovjedačica ne može odgovoriti jer zemlja iz koje ona dolazi više ne postoji.

„Da je egzil stanje koje se, doduše, može opisati mjerljivim činjenicama, pečatima u pasošu, geografskim točkama, udaljenostima, privremenim adresama, iskustvom različitih birokratskih procedura za dobivanje viza, novcem izdatim za tko zna po koji put kupljenu novu putnu torbu, ali takav njegov opis jedva da išta znači.“ (Ugrešić, 2002: 147)

Propitivanjem svoga identiteta, pripovjedačica se okreće i pitanju spola jer ne može pronaći pravi uzrok tomu što joj se trenutno događa.

„Možda je ipak stvar u tome što sam se rodila kao žena. Ovako ili onako, ja sam na gubitku...“ (Ugrešić, 2002: 78)

Egzil u ovome romanu znači ukidanje prostora identiteta jer se subjekt nalazi u nekakvom neuokvirenom vremenu i prostoru. Sami time i identitet pripovjedačice u stanju u kojemu se ona trenutno nalazi nestabilan je i privremen te ovisi o okolnostima koje je trenutno okružuju. Egzilantovo individualizirano iskustvo na neki se način uvijek dovodi u vezu s kolektivnim identitetom jer ipak je, barem u ovome slučaju, riječ o zajedničkom gubitku, gubitku bivše države.

„Bila sam izgubila domovinu. Nisam se još uspjela navići na gubitak, niti na činjenicu da sam dobila istu, ali različitu.“ (Ugrešić, 2002: 185)

Grad u kojemu se subjekt nalazi zapravo je grad-hibrid jer je i on sam podijeljen i traži vlastiti identitet. *„Berlin je grad-mutant.“* (Ugrešić, 2002: 135) To je mjesto u kojemu subjekt spaja svoju prošlost sa svojom sadašnjošću jer „egzilant svojim putovanjem ispisuje novu, imaginarnu

geografiju u kojoj se povezuju stara i nova iskustva, istost i drugost u bolnoj vezi.“ (Lukić, 2006: 464) Pripovjedačica često opisuje Berlin kao hladan i osamljen grad, a time zapravo opisuje i samo izbjeglištvo.

„Berlinska samoća je oštra i nedvosmisljena.“ (Ugrešić, 2002: 126)

„Ljudi koje sam znala, ljudi koje znam i koje ću tek znati bljesnu u Berlinu kao zvijezde repatice, prođu ako sjene iz nekog bivšeg života, objave se načas kao lica iz sna.“
(Ugrešić, 2002: 219)

Usporedba egzila sa snom možda je najbolji prikaz unutrašnjeg stanja subjekta koji se bori za svoj identitet. U izbjeglištvu pripovjedačica kao da želi ukinuti stvarnosti stvarnost, odnosno realnost, a onome što je sada samo san ili sjećanje daje element stvarnosti.

„Da, egzil je poput košmarna sna.“ (Ugrešić, 2002: 147, 148)

„Egzilantu se čini da stanje egzila ima strukturu sna.“ (Ugrešić, 2002: 299)

Jedan od primjera za to je svakako scena fotografiranja s anđelom. Pripovjedačica je izgubljena, ali riječ je o dvostrukoj izgubljenosti jer osim stvarnoga egzila u smislu odlaska iz domovine, ona proživljava i unutrašnji egzil, kao odlazak od same sebe. Njezin je identitet u rasulu.

„Ne razumijem smisao svega toga, ja sam u rasulu, ja sam umorni ljudski primjerak, kamenšćica, slučaj me, eto, izbacio na drugu, sigurniju obalu.“ (Ugrešić, 2002: 23)

„Ne mogu se sjetiti odakle sam, tko sam i zašto sam ovdje.“ (Ugrešić, 2002: 155)

Došavši u Berlin kao izbjeglica s prostora bivše Jugoslavije, subjekt se konstantno nalazi u nelagodnom položaju „između“, a upravo to “između“ uzrokuje mnogo pukotina unutar samoga subjekta. Njezin identitet izgubio je središte, više nema temelja, već je mješavina različitih bolnih uspomena i realnosti u kojoj se nalazi. Jedan od poznanika pripovjedačice uspoređuje egzilante s muzejskim primjercima.

„Sve sam više uvjeren da smo mi živi muzejski eksponati.“ (Ugrešić, 2002: 291)

Muzej je zapravo velika prostorija koja služi kao spremište, a u tom spremištu nalaze se stvari i predmeti koji više nemaju svoj identitet već samo predstavljaju jedan dio prošlosti. Takvi su i egzilanti; osobe s izgubljenim identitetom koji se pomoću pamćenja, odnosno sjećanja trude dati smisao svojoj prošlosti te na taj način pokušavaju rekonstruirati vlastiti identitet. Svi doživljaji u egzilu subjektu se čine nepovezanim, bez nekakvog početka i bez kraja koji bi zadovoljio. Tu se

može povući paralela s početkom djela, gdje pripovjedačica govori o stvarima pronađenima u trbuhu morskog slona Rolanda koji se nalazi u berlinskom zoološkom vrtu.

„Posjetilac zna da je njihovu muzejsko-izložbenu vrijednost odredio slučaj (hirovit Rolandov apetit), pa ipak ne može odoljeti poetskoj misli da su s vremenom predmeti među sobom uspostavili tananije veze. Uhvaćen u tu misao, posjetilac nadalje pokušava uspostaviti neke značenjske koordinate, rekonstruirati one povijesne...“ (Ugrešić, 2002:11)

Ti predmeti čine se nepovezanima, ali s vremenom se među njima mogu uspostaviti određene veze. Isto tako subjekt pokušava dovesti u vezu djeliće svoje prošlosti i sadašnjosti, djeliće svoga identiteta. Subjekt u *Muzeju bezuvjetne predaje* svoj dojam egzila opisuje pomoću kofera.

„Kofer ne koristim kao uobičajenu metaforičku zamjenu za egzil. Kofer, naime, jest moja jedina realnost. Čak ni žigovi, koji su se namnožili na stranama moga pasoša, ne uvjeravaju me dovoljno u realnost mojih putanja. Da, kofer je moja jedina čvrsta točka. Sve ostalo sanjam ili sve ostalo sanja mene, što je postalo svejedno.“ (Ugrešić, 2002: 252)

5. MINISTARSTVO BOLI

Roman *Ministarstvo boli*, objavljen 2004. godine, jedan je od rijetkih romana Dubravke Ugrešić koji je prvo dobio svoje hrvatsko izdanje, a tek onda inozemna. Tema romana nastavlja ono što je započeto u *Muzeju bezuvjetne predaje*, a to je snalaženje i pronalaženje sebe u egzilu, a velika pažnja posvećuje se problemu jezika i traumatičnim iskustvima egzilanata. Subjekt i pripovjedačica je Tanja Lucić, profesorica koja početkom ratnih zbivanja 90-ih godina odlazi u Amsterdam, u dobrovoljni egzil te tamo predaje hrvatskosrpski jezik i književnost na Odsjeku za slavistiku. U najvećem dijelu, roman je pisan u prvome licu jednine i to „kada je riječ o specifičnom partikularnom doživljaju pripovjednog »ja«, izmještenog od nekad čvrstih prostorno-vremenskih koordinata vlastitog identiteta.“ (Kolanović, 2013: 91) Prvo lice jednine prelazi u prvo lice množine „koje je na snazi kada je riječ o refleksiji kolektivnog sjećanja, koje ima zajedničke koordinate svakodnevnice, popularne kulture i jezika bivše države“ (Kolanović, 2013: 91), a do toga dolazi uglavnom kada subjekt dolazi u kontakt sa studentima kojima predaje. Maša Kolanović navodi kako je to „lelujanje između »mi« i »ja« dosljedno provedeno na semantičkoj i formalnoj razini kao odraz nevolja s identitetom u doba njegove kolektivne

transformacije“ te kako se „poistovjećivanje s kolektivnim identitetom aktivira kada je riječ o zajedničkoj traumi raspadnutog identiteta, protiv kojeg se likovi u romanu bore sjećanjem na nasilno prekrojenu prošlost.“ (Kolanović, 2013: 92) Ime romana povezano je s poslom koji obavljaju neki od studenata kako bi si zaradili za život. Naime, nekolicina njih zaposlila se u radionici koja radi za pornoindustriju.

„Neki S/M pornoklub u Hagu nosio je ime *Ministry of Pain*, moji su studenti svoj posao u pornošnajderaju zvali radom u *Ministarstvu boli*.“ (Ugrešić, 2004: 19)

Likovi i događaji ovoga romana usko su vezani uz trenutak raspada Jugoslavije te uz oplakivanje starih vremena pa je „i sam naslov *Ministarstvo boli* svojevrstan pojmovni oksimoron, od kojih je prvi pojam vezan za semantiku institucionalnog, a drugi za semantiku osobnog i partikularnog, vrijednosno privilegiranog u ovome romanu“ (Kolanović, 2013: 93), dok s druge strane naslov romana upućuje i na traumu koju svi oni proživljavaju te „prepuni boli proizvode bol kako bi nastavili živjeti u svojoj boli.“ (Korljan, 2010: 131) I u *Ministarstvu boli* nailazi se na nekoliko elemenata koji dolaze u vezu s identitetom i njegovom tvorbom ili dekonstrukcijom. Kako je već rečeno, veliku ulogu u tome ima upravo jezik. Budući da su studenti iz različitih „dijelova“ bivše Jugoslavije te pričaju hrvatski, srpski ili bosanski jezik, a uz njihove materinje javljaju se i engleski te nizozemski kao jezik države u kojoj sada žive, problematika jezika je nešto što itekako utječe na identitet, kako svih likova tako i subjekta, tj. profesorice Tanje Lucić. Ono što jezik svakako donosi sa sobom je i nacionalni identitet. Tanja je živjela i radila u jednoj državi, državi koja više ne postoji, državi koja se raspala na nekoliko različitih država što dovodi do gubitka orijentacije kada je riječ o tome što je ona zapravo. Razlog odlaska u egzil i uzrok svega navedenoga su ratna zbivanja, sljedeći element. Zaokupljenost uzrocima i posljedicama rata te problemima koje donosi uvelike utječe na propitivanje vlastitoga „ja“. Isto kao i u *Muzeju bezuvjetne predaje*, analizirati će se zatim i odnos majka-kći, koji je ovdje nešto više naglašen. Javlja se ponovno i element tjelesnosti koji prije svega prožima Tanjin odnos sa jednim od studenata. Naposljetku, neizbježna je analiza subjekta u stanju izbjeglištva.

5.1. JEZIK

Jedna od okosnica u romanu *Ministarstvo boli* upravo je problematika jezika i njegov utjecaj na oblikovanje identiteta pripovjedačice, profesorice Tanje. Okružena je nizozemskim jezikom, a uglavnom se sporazumijeva na engleskom.

„Materinski jezik doživljam kao napor invalida pogođenog jezičnim teškoćama, koji svaku i najjednostavniju misao obilato podupire gestama, grimasama i tonovima.“
(Ugrešić, 2004: 10)

Materinji jezik, kojim se ljudi inače ponose, Tanja smatra nekom vrstom tereta, razgovori na njemu ju iscrpljuju, a kada čuje razgovor među svojim zemljacima, ima osjećaj kao da se međusobno tješe. Iz njezina pogleda na materinji jezik izvire neka vrsta stida.

„Povremeno sam se znala osjećati kao polaznica tečaja hrvatskog jezika za strance.“
(Ugrešić, 2004: 50)

Subjekt se pronašao u nepoznatome gradu, u nepoznatome jeziku kojim se ne služi te ga postepeno hvata kriza identiteta vezana uz osnovni način sporazumijevanja. Verbalna komunikacija na materinjem jeziku za Tanju postaje muka, a u razgovoru sa studentima shvaća kako im je upravo to zajedničko.

„Jezik je bio naša zajednička trauma, a ta se ponekad iskazivala u posve ispervertiranu obliku.“ (Ugrešić, 2004: 49)

Jezik ovdje postaje medij kojim Tanja pokazuje svoj odnosi prema zemlji u kojoj je nekada živjela, odnos prema svojoj domovini. Pričanje na engleskom kao stranom jeziku i izbjegavanje sporazumijevanja na materinjem pokazuje neku vrstu odricanja, kao da se odricanjem vlastitoga jezika odriče i svoje domovine. Njezin identitet je u krizi, dekonstruira se i ponovno konstruira i to upravo kroz medij jezika jer on „ne izražava već postojeće sebstvo, nego dovodi sebstvo u postojanje.“ (Pternai, 2008: 55) Hrvatskosrpski jezik kojim se govorilo u Hrvatskoj, Bosni, Srbiji i Crnoj Gori sada je bio podijeljen na tri različita jezika; na hrvatski, srpski i bosanski. Tanja odbija razdvajati jezike na taj način, ali istovremeno odbija govoriti bilo kojim od njegovih oblika. Ponekad, kada su se znali nakon predavanja okupiti u kafiću, ipak su razgovarali na „njihovom“ jeziku, a ne na nizozemskom ili engleskom.

„Sve to skupa nije se dalo prevesti, razgovarali smo na iščezlom jeziku razumljivom samo nama samima.“ (Ugrešić, 2004: 69)

Jezik je u ovome djelu predstavnik domovine iz koje dolazi subjekt, on je poveznica između subjekta i doma kojeg je napustila, između subjekta i sjećanja na sve vezano uz bivšu državu, ali prije svega, on je predstavnik svega lošega što je rat donio sa sobom.

„Moji đaci su dobro znali da se ne radi samo o metafori, nego da iza tih naših jezika zaista stoje vojske. Na tim našim jezicima zaista se klalo, ponižavalo, ubijalo, silovalo i protjerivalo.“ (Ugrešić, 2004: 45)

Pričanje na engleskom ili nizozemskom predstavljalo je neku vrstu olakšanja, odmaka od napora da se na materinjem jeziku pokušava reći ono što je na stranom bilo uvelike lakše, a upravo egzil dao im je tu mogućnost „korištenja nizozemskog i engleskog kao »nadosobnog« jezičnog supstrata.“ (Zlata, 2004: 137)

5.2. NACIONALNI IDENTITET

Identiteti mogu biti različiti pa tako postoje primjerice kulturni, politički, vjerski i nacionalni identitet. Svi se identiteti grade, pored genetske osnovice, kroz kulturu i u kulturi kojoj pripadamo. Nacionalni se identitet ostvaruje različitim oblicima te kulture, a jedan od njih je, kako je u prethodnom poglavlju navedeno, upravo jezik. Zygmunt Bauman navodi kako nacionalni identitet nikada nije bio jednak drugim identitetima, kako on nikada ne priznaje bilokakvu konkurenciju i uvijek povlači granicu između „nas“ i „njih“ (Bauman, 2009: 24), a to je tako i u ovome djelu.

„Nismo željeli pripadati ni onima dolje našima, niti ovima ovdje našima. Čas smo se poistovjećivali s tim mutnim kolektivnim identitetom, čas smo ga s gnušanjem odbacivali. Rečenicu – To nije moj rat! – čula sam stotinu puta.“ (Ugrešić, 2004: 27)

U *Ministarstvu* boli se u svaku temu o kojoj bi pripovjedačica govorila uvijek nekako provukao glasni nacionalni identitet. Već pri samome početku romana, pripovjedačica govori kako ni sama ne zna tko je točno i kome pripada.

„Moja vlastita biografija činila mi se prazna poput praznog stana... gdje sam to, zaista, bila rođena? U Jugoslaviji? U bivšoj Jugoslaviji? U Hrvatskoj?“ (Ugrešić, 2004: 32)

Najveću prisutnost nacionalnog identiteta može se opaziti od onoga trenutka kada profesorica Tanja i studenti dođu na ideju sakupljanja različitih fragmenata vlastite prošlosti.

„Zemlja iz koje smo došli bila je naša zajednička trauma.“ (Ugrešić, 2004: 64)

Predavanja tada postaju „mjesto terapijske prakse sa svrhom utjehe i pronalaženja vlastita identiteta.“ (Zlata, 2004: 137) Simbol ili metafora sakupljanja mentalnih fragmenata njihovog nacionalnog identiteta i prošlosti postala je plastična torba poznata u vrijeme bivše Jugoslavije, ona s plavim, crvenim i bijelim prugama. Tanja je, kao profesorica hrvatskosrpskog jezika, trebala predavati književnost koja više ne postoji. Sa studentima je dijelila zajedničku državu, ali te države više nema. Imali su zajednički jezik, ali ni on više ne postoji, barem ne u jednakom obliku. Nastupa još jedna kriza identiteta i to onog njegovog dijela koji je vezan uz nacionalnost.

„Prostor definitivno nije bio moj. Ni ja, međutim, nisam bila svoja.“ (Ugrešić, 2004: 36)

Idejom sakupljanja fragmenata sjećanja na bivšu državu i sve vezano uz nju Tanja je htjela svojim studentima, a i sebi dati nekakav smisleni završetak.

„Morala sam u tom ludilu naći teritorij koji će svima nama jednako pripadati, i koji će biti najbezbolniji. To je mogla biti, mislila sam, naša zajednička prošlost. Jer svima nama bilo je oduzeto i pamćenje. S nestankom zemlje i pamćenje na život u njoj moralo je biti izbrisano.“ (Ugrešić, 2004: 64)

Imaginarna plastična torba i predavanja na kojima studenti i profesorica dijele fragmente svoje prošlosti trebala su pomoći studentima da na neki način prerade traumu i pronađu mir. Učionica je bila neutralni teren na kojemu su mogli reći što osjećaju i zašto osjećaju, a sve to „da bi se obnovio prostor kolektivnog sjećanja, onoga što bi još moglo biti naše, kad ni jezik, ni zemlja više nisu naši. Jedino su ljudi još bili naši.“ (Zlata, 2004: 136) Na neki način, seminari su postali jedna vrsta grupne psihoanalize. Tanja, koja „pokušava književnost uspostaviti kao 'ničiju zemlju'“ (Mijatović, 2014: 22) znala je da hoda po oštrici noža i da bi prisjećanje na prošlost moglo dovesti do toga da studenti osim onih lijepi uspomena u sjećanje prizovu i one ne tako lijepe. No, sada kada su studenti već počeli na papir stavljati fragmente svoga života, Tanja je znala da je prekasno da se zaustavi to što je započela. Neki su se prisjećali obiteljske kupovine nakon što je otac donio kući plaću, neki mape svoga djeda, zatim školskih čajanki, različitih recepata za tradicionalna jela ili druga Tita.

„Liste zločina nisu imale kraja, a ja sam odlučila da ih zaklonim vedrim katalogima svakidašnjice koje ionako više nije bilo.“ (Ugrešić, 2004: 65)

Ono što inače omogućuje uspostavu identiteta upravo je pamćenje, no u *Ministarstvu boli* događa se upravo suprotno te pamćenje dovodi do dezidentifikacije. (Mijatović, 2014: 22)

Nacionalni identitet se, baš kao i likovi ovoga romana, a prije svega Tanja Lucić, nalazi u isto vrijeme i tu i tamo, ali i negdje drugdje. Predavanjima, seminarima i okupljanjima uz kavu ekipa ovoga djela pokušava prezentirati prošlost iz perspektive sadašnjosti. Na kraju se dogodilo upravo ono čega se Tanja i pribojavala, njezina ideja o povratku u prošlost dobila je negativan predznak. Studenti su se počeli žaliti i na neke je sve to ostavilo duboki psihički trag, a jedan od studenata počinio je i samoubojstvo.

„Naši su hodali uokolo s nevidljivom pljuskom na licu.“ (Ugrešić, 2004: 21)

Ono što je uslijedilo je raspad grupe i gubitak prvotno zamišljenoga zajedništva. Iako su zajedno prolazili kroz isti pakao, to iskustvo je drugačije utjecalo na formiranje njihovih posttraumatskih identiteta. „Glavna junakinja, uporno ustrajući na tome da je »sve pod njezinom kontrolom« postepeno – *gubi sve iz kontrole*. Grupa se raspala, ona ostaje bez posla, gotovo bez boravišne vize: *egzilant najniže vrste, prepušten onome nekako ćemo se snaći*.“ (Zlata, 2004: 138) Nacionalni identitet Tanje Lucić kao osobe koja dolazi iz bivše Jugoslavije time je stalno u stvaranju i nestajanju i on nije ništa definirano i konačno.

5.3. RAT

Roman *Ministarstvo boli* prožima tematika poslijeratnog stanja subjekta. Neupitno je da su ratna zbivanja i posljedice rata uvelike utjecali na likove ovoga djela. Ratna zbivanja nakon kojih subjekt odlazi u egzil dovela su do toga da su zatvor pa čak i ludnica većini postali svakodnevnicom. Subjekt čiji razvoj identiteta ovaj rad prati, profesorica Tanja Lucić, i sama kaže kako je slušajući svoje studente shvatila da je njezino iskustvo ništa u usporedbi s njihovim.

„Moje vlastito iskustvo rata u usporedbi s njihovim bilo je zanemarivo.“ (Ugrešić, 2004: 63)

No, ne može se pobiti činjenica da je ona u tom stanju u kojemu je upravo zbog rata. Otišla je u egzil zbog ratnih zbivanja, iako priznaje da je rat tada mnogima bio izgovor za sve.

„Rat je bio pokriće za sve, nešto poput narodne lutrije. Mnogi su iz stvarne nesreće i gubitka krenuli da okušaju sreću, drugi su naprosto iskoristili situaciju. Dobici i gubici u takvim nenormalnim okolnostima mjerili su se nekim drugim mjerama.“ (Ugrešić, 2004: 18)

Vraćajući se na onaj trenutak u radnji kada ona odluči svoja predavanja iskoristiti kao neutralno mjesto gdje će njezini studenti moći govoriti o svojim sjećanjima vezanim uz Jugoslaviju, može se primijetiti kako upravo od toga trenutka sve ratne strahote počinju izlaziti na vidjelo.

„Iskusili smo stanja poniženja, straha i bespomoćnosti. Na svojoj koži osjetili smo što to znači biti sveden na brojku, na krvnu grupu, na krdo.“ (Ugrešić, 2004: 63)

„Jedni su osjećali krivicu jer rat nisu okusili, drugi užas jer jesu.“ (Ugrešić, 2004: 51)

Neki od studenata izgubili su svoje bližnje, neki su izgubili imovinu. Svi oni, zajedno sa voditeljicom ove „grupne psihoanalize“ pokušavaju zapravo dokučiti kako nastaviti živjeti sa svime što im se dogodilo.

„Vrijeme njihova života podijelilo se na ono prije rata i ono nakon rata. I dok su vrijeme prije rata lako mogli rekonstruirati, u vremenu nakon rata vladao je nered.“ (Ugrešić, 2004: 117)

Nered je naime vladao i u unutrašnjosti subjekta. Ideja profesorice bila je osuđena na propast prije nego li je uopće započela jer i Tanja je osoba prodrmanog, uznemirenog identiteta.

„Sve mi se činilo sivim i oronulim, ponekad mojim, ponekad tuđim, ponekad bivšim.“ (Ugrešić, 2004: 133)

Ona je traumatizirana osoba koja je nastojala ublažiti rane svojih također istraumatiziranih studenata. Uz sve poslijeratne traume, profesorica i njezini studenti moraju se još nositi i s osjećajem nepripadanja, jer raspadom nekadašnje države oni zapravo ne pripadaju nigdje. Posljedice ratnih zbivanja i surova realnost najjasnije su prikazane Uroševim samoubojstvom. Taj trenutak u romanu kao da je sve zavio u crno. Tanja Lucić tada ostaje bez ikakvog uporišta. Ona postaje osoba koja „nije mogla doći k sebi“, iako nije proživjela ni upola strahota kao neki. Sva njezina upornost i pokušaj da sastavi puzzle svojega identiteta još jednom padaju u vodu.

„Ja sam se raspadala u komadiće i činilo mi se da se više nikada neću sastaviti u jedno.“ (Ugrešić, 2004: 253)

5.4. ODNOS MAJKA-KĆI

Odnos majke i kćeri temelj je uspostave identiteta svake žene jer majka je naš prvi uzor. Uz majčino vodstvo kći započinje oblikovanje vlastita identiteta. Već iz Tanjine priče vidljivo je kako se ona, kada je riječ o njezinoj majci, osjećala vrlo podređenom, možda čak i neprihvaćenom.

„Uvijek sam bila mali, šutljivi paž na njezinu dvoru, tako sam barem samu sebe doživljavala.“ (Ugrešić, 2004: 109)

Tanja se na nekoliko dana vraća u Zagreb. Na aerodromu ju nije nitko dočekao i ona to shvaća kao prvi udarac s majčine strane. Iako je ostavila vrata svoga stana otvorena, jer je znala da joj kći dolazi te joj je odmah doletjela u zagrljaj, Tanja to nije shvatila kao znak brižnosti.

„Držala me je na oku, i to je bilo sve. Više je stvarala dojam da se brine o meni nego što se zaista brinula.“ (Ugrešić, 2004: 109)

Kod Tanje je vidljiva potreba za bliskošću, no majka kao da ne želi ili možda samo ne zna uzvratiti osjećaje. Želja da se povratkom kući ohrabri i možda pronade to svoje „ja“ ostaje ipak samo želja. Subjekt ovdje ponovno osjeća dvostrukost nepripadanja jer jedino mjesto gdje je mislila da uvijek pripada te da će uvijek pripadati, pokazalo se samo kao još jedna nepoznatost.

„»Doma« više nije bilo »doma.« (Ugrešić, 2004: 115)

Za osjećaj nepripadanja opet je zaslužna majka. Tanja zaključuje kako nije ništa drukčije bilo ni prije rata i prije egzila. Na neki način se uvijek osjećala strancem u vlastitom domu, a iz Tanjine perspektive, majka je tu odigrala važnu ulogu.

„Mislila sam o tome kako me u njezinome stanu ima malo. Fotografije, nešto stare odjeće, i to je sve. Bila je to tupa misao, bez boli. Pitala sam se zašto bi me, uostalom, trebalo biti više. Čak i kada sam stanovala s njom, nje me bilo više, ona je ispunjavala sav prostor. Ja sam bila negdje u kutu.“ (Ugrešić, 2004: 115)

Pogled na život mlade žene uvijek je pod utjecajem vjerovanja, ponašanja i emocija njezine majke. Majka nas treba naučiti što znači biti žena, treba nas naučiti što znači nezavisnost i samostalnost, no ipak treba biti glavni oslonac svojoj kćeri kroz život. Iako je neupitno da ju njezina majka voli, Tanja joj ipak zamjera što joj nije ukazivala dovoljno pažnje i ljubavi te ju je

uvijek ostavljala da se sama bori kroz život. Bila je samostalna, možda i previše samostalna, upravo zato što nije imala drugog izbora, morala je.

„Bila sam »mamina samostalna žabica«.“ (Ugrešić, 2004: 109)

5.5. TJELESNOST

Od dolaska u Amsterdam Tanju stalno prati neki osjećaj koji ne može objasniti, primjerice kada bi lutala gradom.

„U mojim lutanjima gradom ponekad bi kakav bezazleni detalj znao povući u meni nagao i jedva savladljiv tjelesni poriv.“ (Ugrešić, 2004: 41)

Tijelo i tjelesnost također pridonose oblikovanju identiteta, ono čini subjekt različitim te se i kroz njega konstruira „sebstvo“. Kada Tanja Lucić postaje svjesna svoje tjelesnosti, kao da u isto vrijeme postaje svjesna i svoga postojanja.

„Silina tih iznenadnih poriva plašila me je i istodobno oslobađala. Oslobađala od čega? Nisam znala.“ (Ugrešić, 2004: 41.)

Ista ta tjelesnost ponekad bi ju znala uznemiriti i prouzročiti nelagodu te je šetanjem ulicama Amsterdama često tu tjelesnost znala povezati sa samim egzilom.

„Šećući gradom prolazila bih kroz zone zadaha... Stalno prisutna tjelesnost kojom sam bila okružena bila je lišena uzbudljivosti.“ (Ugrešić, 2004: 87)

Dovođenje tjelesne nelagode u vezu s osjećajem nepripadanja i egzila savršeno prikazuje psihičko stanje u kojemu se subjekt nalazi. Kako se radnja dalje odvija, element tjelesnosti sve je naglašeniji. Nakon druženja sa svojim studentima u jednome od kafića, Tanja pristane da ju Igor, također jedan od studenata, otprati kući. Magla, razgovor koji su njih dvoje vodili te općenito atmosfera koja je bila prisutna dok su u mraku šetali Amsterdamom, u Tanji je izazvala jake tjelesne, seksualne porive.

„Vidjela sam sebe kako otkopčavam Igorov kaput natopljen vlagom, zaranjam glavu u njegove grudi, odižem se na prste, grizem njegovu gornju usnicu do krvi, nadižem je jezikom, kližem vrškom jezika po glatkoj caklini njegovih zubi...“ (Ugrešić, 2004: 103, 104)

Slični osjećaji naviru i prilikom posjete bara gdje se družila s nepoznatim muškarcem.

„Razmijenili smo nekoliko riječi, ispili nekoliko pića, uputili jedno drugome nekoliko pogleda, ovlaš se očešali jedno o drugo.“ (Ugrešić, 2004: 154)

No, opis tu ne prestaje. Naime, tjelesnost je ovdje u ulozi lijeka jer Tanja konstantno osjeća bol.

„Tražila sam toplo ljudsko meso u kojem ću, kao što se gasi opušak cigarete, ugasiti bol što je kucala u mojim sljepoočicama. Transakcija je bila uspješna, izvukla sam to što sam tražila: utjehu samoponiženja. I bol je iščezla.“ (Ugrešić, 2004: 154)

Emocionalnu, psihičku bol, bol zbog nepripadanja, bol zbog gubitka orijentacije i unutrašnjeg kompasa subjekt ovdje pokušava zakamuflirati tjelesnim užicima. Scena koja možda najviše iznenađuje i definitivno najbolje prikazuje borbu oblikovanja identiteta kroz element tjelesnosti je upravo ona pri kraju romana, kada Igor dolazi u Tanjin stan i odigrava jednu vrstu predstave. Neupitna je činjenica da je otpočetak romana odnos Igora i Tanje sve samo ne uobičajen, no u onome trenutku kada joj on liscama veže ruku za stolicu te pritom drži neku vrstu monologa, njihov odnos postiže vrhunac. Svaki dio njegove predstave ima naglasak na tjelesnosti.

„A onda je odigao glavu, uzeo moju ruku, liznuo moj dlan i drugim parom lisica vješto pričvrstio moj zaglavak uz drugi naslon.“ (Ugrešić, 2004: 245)

Nazivajući je „fucking-bitch-drugaricom“, dirajući njezino koljeno i lijepeći traku preko njezinih usta, Igor pokazuje svoju nadmoć i Tanja još jednom doživljava snažan udarac, a njezin identitet, njezino „ja“ opet se našlo na dnu.

„Pitala sam se da li zna da u ovome trenutku osjećam samo jedan poriv, da snažno udarim čelom o ledenu površinu... Očajnički sam trebala sklonište, toplo krilo da se u njemu načas skutrim, da ugasim bol, da dođem k sebi, da samo malo dođem k sebi.“ (Ugrešić, 2004: 251)

Igor tu ne staje, već uzima žilet i njime poteže nekoliko rezova na Tanjinoj desnoj ruci. Nakon što joj je očitao bukvicu i nakon što je Tanja iz njegovih usta čula da je puno gori čovjek od svojih studenata, da i nije toliko pametna pa makar bila i profesorica te da je svojim studentima samo nanijela nepotrebno zlo, Tanja ostaje sjediti sama u tišini, ali ne zadugo. Iz dubine njezine tjelesnosti prolomio se snažan i bolan krik koji je dotad držala čvrsto u sebi. Igorova predstava jedan je od najčudnijih i možda najneshvatljivijih dijelova romana, no ono što je itekako razumljivo je da je ostavila duboki trag na Tanju kao osobu. Ožiljci na ruci koje je ostavio Igor

ujedno su ožiljci nastali u egzilu, ožiljci koje su napravili osjećaji nepripadanja, izgubljenosti, boli i gubitka samopoštovanja.

„Vidjela sam se kako prinosim ustima vlastiti zaglavak, kako polako priljubljujem usnice na tri mala reza, kako utiskujem poljubac na Igorov žig, kako vrškom jezika slijedim putanje malih ožiljaka, ako da provjeravam jesu li još tu...“ (Ugrešić, 2004: 259)

Pri kraju romana, Tanja govori o svome životu s Igorom, s istim tim Igorom koji ju je vezao za stolicu i žiletom napravio rezove na njezinoj koži. Moglo bi se reći da je Tanja žena „koja je izgubila bitku i podredila se muškarcu, postavši ovisna o njemu na bizaran način.“ (Korljan, 2010: 135) Njezin odnos s Igorom postao je presudan za njezin vlastiti identitet.

5.6. EGZIL

Iako roman polazi od pojedinačne sudbine subjekta, u slučaju pripovjedačice Tanje Lucić istovremeno se portretira i kolektivni identitet, identitet nekadašnjih pripadnika bivše Jugoslavije.

„Kao da je samo izbjeglištvo bilo neka vrsta »regresije«“ (Ugrešić, 2004: 33)

„Svi smo mi bili u kaosu. Nismo više bili sigurni ni tko smo, ni što smo, niti što bismo to htjeli biti.“ (Ugrešić, 2004: 64)

„»Domovina« je još uvijek tinjala negdje u njima kao mutno »exit« svjetlo.“ (Ugrešić, 2004: 190)

Naglasak je ipak na individualnom identitetu subjekta i njegovim psihičkim i emocionalnim stanjima.

„Ja sam bila ta koja je ostala bez uporišta. Bez vanjskog, bez unutrašnjeg. Ja sam bila ta koja je bila ranjiva. I raspoloživa. Bilo tko mogao me je dohvatiti s dva prsta, okrenuti na leđa, poigrati se sa mnom ili me prignječiti.“ (Ugrešić, 2004: 234)

U trenutku njezinog dolaska u egzil započinje cijepanje njezina identiteta koje će u konačnici biti uzrok stalnog osjećaja nepripadanja.

„Moja unutrašnja mapa bila je rezultat napora amnestičara da ucrta svoje koordinate, napora šetača da na pješčanoj plaži ostavi svoj trag.“ (Ugrešić, 2004: 41)

Egzilom Tanje Lucić prestaje njezin proces identifikacije, jer ona je u Amsterdamu tuđinac. Naime, ona osjeća da ju društvo u kojemu se trenutno nalazi gleda kao strano tijelo, kao nekoga tko je totalno neuklopljen. U nekoliko navrata, ona čak pokušava promatrati sebe i sve slične sebi, dakle izbjeglice, iz perspektive domaćih stanovnika Amsterdama.

„Promatraču sa strane sve to moglo je izgledati kao kakav nerazumljiv vremenski trans. I bili smo u nekoj vrsti transa.“ (Ugrešić, 2004: 66)

Nizozemska je za nju strana zemlja. No, ni Hrvatska ni njezin Zagreb joj više nisu bliski. Kada se na par dana vraća majci u Zagreb, tamo se osjeća nedobrodošlom i izgubljenom. Na kolodvoru u Zagrebu nitko ju nije dočekao, čak ni njezina majka.

„Strana zemlja je tamo gdje nas nitko ne dočekuje prilikom dolaska.“ (Ugrešić, 2004: 197)

„Možda sam u grad, kao na projekcijsko platno, projicirala svoje vlastite košmare i učitala značenja kojih nije bilo.“ (2004: 89)

Sve što je nekada poznavala se promijenilo pa tako ne uspijeva napraviti novu osobnu jer jednostavno više ne poznaje ulice Zagreba. U tom trenutku povezuje egzil s osjećajem izgubljenosti djeteta kada ostane u dućanu bez majke.

„Izbjeglička trauma, ona dječja panika izazvana naglim nestankom mame iz našega vidnog polja, provalila je na površinu tamo gdje je nisam očekivala, „kod kuće“. Uspjela sam se izgubiti u prostoru koji sam poznavala kao svoj džep, i to me ispunilo osjećajem užasa.“ (Ugrešić, 2004: 134)

I u ovome romanu kao i *Muzeju bezuvjetne predaje* riječ je o dvostrukom nepripadanju. Osim stvarnoga egzila, Tanja osjeća i onaj unutrašnji egzil i tako glavni problem oblikovanja njezina identiteta leži zapravo u dvostrukom nepripadanju. Ne pripada ni Amsterdamu, ali ni Hrvatskoj. Ni tamo ni ovamo.

„Ja sam ta koja nije bila cijela. Ja sam ta koje nije bilo.“ (Ugrešić, 2004: 234)

Osjećaj koji prožima cijelo djelo je, moglo bi se reći, neka vrsta ispraznosti i izgubljenosti. To bi se moglo dovesti u vezu sa stanjem Tanjina identiteta jer i njezin identitet je na neki način prazan i ona mu ne može dati određeno značenje.

„Nema milosrđa, nema sućuti, postoji samo zaborav. I samo su poniženje i bol zalag dugog pamćenja.“ (Ugrešić, 2004: 259)

„Mislila sam o tome kako živim u najvećoj lutkinjoj kući na svijetu, gdje je sve tek simulacija, i gdje ništa nije pravo. A ako ništa nije pravo, onda nema razloga da se bojim, mislila sam.“ (Ugrešić, 2004: 286)

6. ZAKLJUČAK

U ovome radu nastojalo se prikazati oblikovanje ženskoga identiteta u romanima *Muzej bezuvjetne predaje* i *Ministarstvo boli* Dubravke Ugrešić. Na temelju analize utjecaja različitih elemenata na konstruiranje identiteta dvaju subjekata, tj. pripovjedačica, vidljivo je da se pri tumačenju može primijeniti antiesencijalistički teorijski pristup. Pripovjedačica *Muzeja bezuvjetne predaje*, isto kao i Tanja Lucić, žena je koja pokušava proizvesti vlastiti identitet. Obje se pripovjedačice u određenim aspektima identificiraju sa svojim zemljacima, odnosno stanovnicima bivše Jugoslavije, posebice kada je riječ o ratnim zbivanjima i egzilu. Ipak, njihovi identiteti određeni su i nemogućnošću identifikacije s okolinom u Berlinu i Amsterdamu, što potvrđuje njihov osjećaj nepripadanja. Kao posljedica egzilantske pozicije „između“, subjekt se u *Ministarstvu boli* osjeća strancem i u svome rodnom gradu, Zagrebu. Upravo taj osjećaj dvostrukog nepripadanja, jer one ne proživljavaju samo egzil u smislu odlaska iz domovine već i unutrašnji egzil kao „odlazak od sebe“, temelj je njihovih rastrojenih identiteta. Ženski se individualni identitet u navedenim romanima konstruira u odnosu na prošlost i pamćenje, pri čemu veliku ulogu ima element nacionalnosti te unutrašnje stanje subjekata nakon ratnih zbivanja. Jezik (i materinji i strani), kao jedan od glavnih medija kroz koji se uspostavljaju identiteti pripovjedačica, predstavlja prepreku prilagodbi novoj, egzilantskoj okolini, pri čemu se materinji smatra traumom, a strani jezik utočištem. Na poseban način obje pripovjedačice određuju i njihovi odnosi s majkom, ali i muškarcima, gdje veliku ulogu igra tjelesnost koja se očituje kao frustracija ili sredstvo obrambenog mehanizma. Upravo se u tim odnosima ogleda dubina emocionalne rastrojenosti pripovjedačica, a s tim vezano i razlomljenost njihovih identiteta. Egzil kao posljedica ratnih zbivanja javlja se kao trauma koja onemogućava normalan socijalni život subjekata, pa tako Tanja Lucić ostvaruje samo bizaran odnos sa studentom Igorom, dok pripovjedačica u *Muzeju bezuvjetne predaje* ostaje zakinuta za bilo kakvu vrstu emocionalnog vezanja.

7. LITERATURA

7.1. Predmetna literatura

Ugrešić, Dubravka. 2002. *Muzej bezuvjetne predaje*. Zagreb: Konzor; Beograd: B-92 Samizdat.

Ugrešić, Dubravka. 2004. *Ministarstvo boli*. Zagreb: Faust Vrančić.

7.2. Stručna literatura

1. Bauman, Zygmunt. 2009. *Identitet : razgovori s Benedettom Vecchijem*. Zagreb: Pelago.
2. Biti, Vladimir. 2004. Rasuta baščina : Muzej bezuvjetne predaje Dubravke Ugrešić. *Književna republika*, 2, 1/2, str. 14–29.
3. Culler, Jonathan. 2001. *Književna teorija : vrlo kratak uvod*. Zagreb: AGM.
4. Hawkesworth, Celia. 2006. Vrijeme i mjesto u djelima Dubravke Ugrešić, u Benčić, Živa ; Fališevac, Dunja (ur.), *Čovjek – prostor – vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, Zagreb: Disput, str. 431–443.
5. Hrvatski enciklopedijski rječnik. 2002. Zagreb : Novi Liber.
6. Jambrešić Kirin, Renata. 2001. Egzil i hrvatska ženska autobiografska književnost 90-ih. *Reč: časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja*, 61, 7, str. 175–197
7. Kolanović, Maša. 2008. Kome treba identitet? Esejстика Dubravke Ugrešić. *Književna republika* 3-4, str. 153–162.
8. Kolanović, Maša. 2013. "Naš" obračun sa socijalizmom. Postsocijalistička književna artikulacija (europskog) socijalizma. *Studia lexicographica*, 5, 1 (8), str. 86–102.
9. Korljan, J. ; Škvorc, B. 2011. Upisivanje ženskosti u popularnu/fantastičnu/političku teksturu gledišta – o prozi Dubravke Ugrešić. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu*. 2/3, str. 65–84.
10. Korljan, Josipa. 2010. Izricanje neizrecivog: upisivanje traume u roman *Ministarstvo boli* Dubravke Ugrešić. *Mogućnosti : književnost, umjetnost, kulturni problemi*, 1, 3, str. 126–139.
11. Ladányi, István. 2008. Mapiranje egzila u *Muzeju bezuvjetne predaje* Dubravke Ugrešić. *Fluminensia*, god. 20, br. 1, str. 119–138.
12. Leksikon hrvatskih pisaca. 2000. Zagreb: Školska knjiga.
13. Lukić, Jasmina. 2006. Imaginarne geografije egzila: Berlin i Rijeka kao fikcionalni toponimi u prozi Dubravke Ugrešić i Daše Drndić, u Benčić, Živa ; Fališevac, Dunja, (ur.), *Čovjek –*

- prostor – vrijeme. Književnoantropološke studije iz hrvatske književnosti*, Zagreb: Disput, str. 461–476.
14. Mijatović, Aleksandar. 2014. Sjećanje na život koji bude bio: Davnina u Ministarstvu boli Dubravke Ugrešić, *Fluminensia : časopis za filološka istraživanja*, 26, 1, str. 19–34.
 15. Peternai Andrić, Kristina. 2008. *Ime i pitanje identiteta u književnoj teoriji*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Zagreb.
 16. Pletikosa, Anja. 2013. Balkanizam kao kolonijalizam: *Ministarstvo boli* Dubravke Ugrešić kao *Deca ponoći* Salmana Rushdija. *Jat : časopis studenata kroatistike*, god.1, 1, str. 160–172.
 17. Rječnik stranih riječi : tuđice, posuđenice, izrazi, kratice i fraze 1999. Zagreb: Sani-plus.
 18. Visković, Velimir. 2004. Dubravka Ugrešić. Zagreb. *Relations* 1/2, str. 129–134.
 19. Zlata, Andrea. 2004. Pisanje u egzilu/azilu (*Muzej bezuvjetne predaje i Ministarstvo boli u kontekstu proze Dubravke Ugrešić*), u *Ista: Tekst, tijelo, trauma. Oglеди o suvremenoj ženskoj književnosti*, Zagreb: Naklada Ljevak, str. 119–139.